

Tomáš Klimek *

**LOKALIZACE A ORIENTACE V TERÉNU
PROSTŘEDNICTVÍM URČENÍ SMĚRU
„OD“ V TEXTECH ČESKÉHO STŘEDOVĚKU –
HISTORICKO-SÉMANTICKÁ ANALÝZA**

LOCALIZATION AND ORIENTATION IN THE TERRAIN BY WAY
OF DETERMINING THE DIRECTION “FROM” IN TEXTS OF THE CZECH
MIDDLE AGES – HISTORICAL SEMANTICS ANALYZES

Keywords

historical semantics
orientation in the terrain
landscape perception
Middle Ages
medieval travelling
mental maps

Abstract

The aim of the article is to analyze ways of determining the direction *from* in Latin texts from the Czech lands written between 12th and 14th centuries. Semantic fields of three prepositions meaning *from* have been analyzed in detail which enabled to draw the attention to some aspects of perception of the space of that period.

* Mgr. Tomáš Klimek, PhD, Národní knihovna ČR, Klementinum 190, 110 00 Praha 1. E-mail: toklimek@gmail.com.

Úvod

Na poli historické sémantiky lze při využití elektronických edic textů na základě masové komparace velmi dobře sledovat vývoj vyjadřovacích způsobů z nejrůznějších odvětví lidské činnosti a myšlení. Pokud má badatel dosáhnout zajímavých výsledků, je zapotřebí zkoumaný materiál zejména na počátku vymezením zdánlivě velice úzce, protože v opačném případě bychom se v jeho nesmírném množství beznadějně ztratili. Zároveň je ale žádoucí stanovit cíl našeho tázání tak, aby výsledná analýza měla co říci k obecnějším jevům. Cílem historikovy práce není narozdíl od lingvisty jazyk samotný; popis vývoje sémantických významů je mu pouhým prostředkem umožňujícím nahlédnout do různých oblastí historického vývoje.

Nejzajímavějších výsledků dosahuje použití postupů historické sémantiky u nejobecnějších témat, jejichž uchopení by jinak bylo velmi obtížné. Jedním z takových témat je vnímání prostoru, do něhož lze mj. blíže proniknout pomocí řady dílčích sémantických analýz zaměřených na výrazy určující polohu v prostoru.¹ Zabýval jsem se tématem vnímání prostoru v českých zemích od konce 12. do konce 14. století a v rámci této studie bych se rád věnoval jedné z dílčích otázek, a sice vývoji způsobů vyjádření „od“, která i při své speciálnosti má co říci k tématu vnímání prostoru v jeho nejširším vymezení.² Sémantické analýze jsem podrobil latinské texty vážící se k českému prostředí, zejména kroniky a listiny.

Východiskem formulování závěr v uvedeném směru bude analýza významů jednotlivých latinských předložek, které se do moderní češtiny volně jako „od“ překládají („*ex*“, „*de*“, „*a/ab*“).

Předložka „*ex*“

V textech kronik se za pomoci předložky „*ex*“ určuje poloha jen zřídka. Nejčastěji najdeme takové použití v Kosmově kronice, přičemž v mladších textech se setkáme s mnohem univerzálnějšími údaji určujícími polohu, které často tvoří názvy světo-

¹ Tématem jsem se komplexně zabýval v rámci své disertační práce: Tomáš KLIMEK, Vnímání prostoru a orientace v krajině v českém středověku (12.–14. století) – Perception of Space and Orientation in the Countryside in the Czech Middle Ages (12th–14th century), Praha 2011, obhájené 20. 4. 2011 na Katedře českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

² Srov. Tomáš KLIMEK, Lokalizace míst a ploch v terénu prostřednictvím určení blízkosti v textech českého středověku, MHB 14, 2011, č. 1, s. 72–117 a TÝŽ, Určování směru v textech českého středověku, MHB 14, 2011, č. 2, s. 25–59.

vých stran. Předložka se pojí s přírodními a plošnými typy geografických identifikátorů, méně často s názvy měst.³

V mnoha případech se setkáme se souslovím „*ex parte*“, v Kosmově kronice najdeme také spojení „*ex utraque parte (fluvii)*“.⁴ Toto zajímavé úsloví můžeme vyložit jako „z obou stran (řeky)“, přesnější je ale překlad „po obou stranách“, případně „na obou březích“ nebo volněji „kolem řeky“.⁵ Proč kronikář volil zdánlivě nelogickou předložku, která s vyprázdněným smyslem existuje ve stejném významu i v moderní češtině, ukazuje líčení o Břetislavových vpádech do Polska, kladené

³ Např. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. Bertold BRETHOLZ, Berolini 1923 (= MGH SS, Nova series II), s. 6 – „*ex diversis montibus orti*“; tamtéž, s. 19 – „*Hunc ex parte aquilonali valde munit valle profunda rivulus Brusnica at australi ex latere latus mons nimis petrosus, qui a petris dicitur Petrin*“; tamtéž, s. 34 – „*ex provincia nomine Stodor*“; tamtéž, s. 140 – „*apostolici ex Maguntia*“; *Chronicon Aulae Regiae*, ed. Josef EMLER, in: FRB 4, Pragae 1884, s. 1–338, zde s. 213 – „*ex septentrionali plaga*“; tamtéž, s. 331 – „*ex aquilonari parte Danubii*“; tamtéž, s. 290 – „*Ex alia enim parte Danubii*“; *Johannis de Marignola Chronicon. Kronika Jana z Marignoly*, ed. Josef EMLER, in: FRB 3, Pragae 1882, s. 485–604, zde s. 497 – „*deinde perreximus per mare ad Seyllanum, montem gloriosum ex opposito paradisi*“; „*post egreditur ex alia parte et dividitur in quatuor flumina, que transeunt per Seyllanum*“; tamtéž, s. 513 – „*ex altera parte fluminis aliud edificaverunt castrum*“; tamtéž, s. 523 – „*Hec terra cingitur ex parte orientis Polonia et Moravia, ex parte aquilonis Saxonia, ex parte meridiei Austria et ex parte occidentis Bauaria et Germania circumdatur*“; *Johannis Neplachonis, Abbatis Opatovicensis, Chronicon. Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká*, ed. Josef EMLER, in: FRB 3, Pragae 1882, s. 443–484, zde s. 452 – „*Claudius Judeos expulit ex urbe Roma*“; *Chronicon Francisci Pragensis*, ed. Josef EMLER, in: FRB 4, Pragae 1884, s. 347–456, zde s. 402 – „*ex alia parte Danubii*“; tamtéž, s. 376 – „*Erant autem ibi quidam nobiles ex parte Karinthiani*“; *Vita Caroli IV. imperatoris. Život císaře Karla IV.*, ed. Josef EMLER, in: FRB 3, Pragae 1882, s. 323–368, zde s. 342 – „*guerram ex omnibus partibus contra nos*“; tamtéž, s. 364 – „*qui iacebant ex altera parte rivi*“.

⁴ V mladších pramenech se již termín *z obou stran* většinou váže ke skupinám aktérů děje, nikoli ke směrům při popisu prostoru. Pouze Mnich sázavský používá spojení ve významu běžném v Kosmově kronice, ovšem pouze na jednom místě, kdy patrně přejímá informaci z pamětního záznamu s výčtem statků sázavského kláštera – *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae*, ed. Josef EMLER, in: FRB 2, Pragae 1874, s. 238–269, zde s. 244 – „*Milobuz usque ad speluncam, quae vulgo Zacolnica dicitur, cum pratis et silva circumiacente, principali corroboravit auctoritate; dein etiam hanc eandem donationem supervenientibus heredibus et eam suo iuri usurpative vendicare molientibus, nolens paterna cessare statuta, semet opposuit, litem diremit, et eidem patri Procopio omnem utilitatem in aqua et silva a praedictis terminis redonavit, agros vero et prata ex utraque parte adiacentia*“ [– Břetislav I. potvrzuje statky sázavskému klášteru – převzato patrně z listiny].

⁵ Pro užití sousloví *ex parte* viz také předchozí pozn. a dále srov. B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 23 – „*Secunda ex utraque parte est fluvii Uzka castra metatus est*“; tamtéž, s. 95 – „*ex utraque parte fluminis Rezne*“; tamtéž, s. 195 – „*ex utraque parte fluminis Odrae parum per viam sermone communicato*“.

k roku 1039. Kosmas vymezuje plněné území jako „na této straně řeky Odry od hradu Rečen až k hradu Hlohovu“, přičemž i tady se objevuje spojení s pomocí předložky „ex“ – „*ex ista parte fluminis*“.⁶ Vidíme, že řeka, ke které se „od“ („ex“) dané strany (území na daném břehu) vymezuje plocha, tvoří hranici myšleného území (její dvě další hranice jsou linie kolmé na vodní tok, protínající hrad Rečen a Hlohov). Podobně „*ex utraque parte fluvii*“ označuje plochu s hranicí vodního toku, kam se z obou („*utraque*“) směrů („*parte*“) táhne. Z příkladu je zřejmé, že Kosmas nedokázal pojímat plochu abstraktně, ale psal o konkrétní půdě s konkrétní hranicí, pevnou linií, od níž může vyjít při vymezení plochy v krajině i její imaginační mapy.⁷

V textech listin se předložka *ex* používá při určení sousedů popisovaného objektu – opět ji lze většinou překládat přesněji „na“, v některých případech „z“ nebo „od“. Ilustrativní je příklad spojení „*ex opposito*“ – „na-proti“.⁸ Popis lokalizace předpokládá určitý pevný bod nebo plochu, od níž se směr či jiná poloha uvozená předložkou „ex“ vztahuje.⁹ Tímto „pevným“ objektem může být i linie v krajině, tedy

⁶ B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 161 – „*ex ista parte fluminis Odrae a castro Recen usque ad urbem Glogov praeter solum Nemci oppidum, nullus habitare*“.

⁷ B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 178 – „*vero non longe ex altera parte rivuli Vysplisa applicuerunt castra*“; tamtéž, s. 182 – „*Boemi non longe a Ratisbona metati sunt castra juxta fluvium Reznam; ex altera autem parte ejusdem fluminis erant castra filii imperatoris*“; totéž platí i pro popis prostorového detailu a vyjádření, že skupina sedí či stojí po obou stranách ústřední postavy – B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 156 – „*sedens in palatio Mantuano, episcoporum atque comitum ordine non modico ex utroque latere collocato, et electis jam praedictis episcopis positus in medio*“.

⁸ CDB 5/2, s. 422, č. 756 – r. 1274 – „*Terciam partem domus site prope portam Martis Colonie in fine ex opposito contra cippum in parrochia sancte Brigide*“; RBM 5, s. 47, č. 91 – r. 1347 – „*Judicium in villa nostra Wylands discr. V. Heinczl[ino] iudici ... cum libero laneo quondam patris sui existente et tabernam in domo ad dictum laneum pertinente, ex opposito Tylie per villam, ubi itur versus Parans, manu in sinistra habendam, situata*“; RBM 5, s. 437–438, č. 840 – r. 1350 – „*domum meam sitam in acie ex opposito fratrum Minorum*“; RBM 5, s. 798–800, č. 1818 – r. 1354 – „*quartalia vinearum ex opposito eiusdem montis Phaffenperg versus occidentem sitarum*“; RBM 7, č. s. 613–614, č. 1020 – r. 1361 – „*hereditatem nostram liberam, que est situata ex opposito fluminis, quod dicitur Myza*“; RBM 7, s. 803–804, č. 1331 – r. 1363 – „*super domo Nicolai sutoris de Polonia, ex opposito monasterii s. Clementis sita*“.

⁹ CDB 1, s. 417–421, č. 402 – falsum pol. 13. stol. – „*Hrobeniky [Hrobníky] super fluvium, qui dicitur Pzina [Psiná], cum suis attinenciis ex una parte Hlubehice termino iacente usque ad terminum Bohuhwalov*“; CDB 5/1, s. 634, č. 434 – r. 1265 – „*In loco, ubi nova civitas est edificanda circa Buduoyz ... iuxta decursum brachii fluviorum Wltaue et Malche, partem eciam prati ex altera parte contra claustrum, quod est situm iuxta prefatum brachium fluviorum*“; CDB 5/2, s. 77, č. 526 – r. 1267 – „*Emimus eciam a Francone, comite de Hukeswaghen, circuitum, qui incipit ab aqua, que vocatur Zedelnicz, et habet ex una parte terminum Oderam, ex alia parte Brunswerde*“.

řeka nebo hranice¹⁰ – a následně, při vymezení hranic určité plochy nemusí být sousední objekt, který hranici tvoří, nebo ji tvoří jeho okraj, také plochou, ale může se jednat o linii, např. řeku, nebo příkop.¹¹ Vždy jde každopádně o fyzický objekt, těsně přiléhající k ploše, jejíž hranice se popisují.

Předložka „de“

Ačkoli se v moderní češtině většinou překládají stejně, najdeme v používání předložek „de“ a „ex“ ve studovaných textech několik zásadnějších rozdílů. Předně se předložka „de“ používá jako přízvisko (nejčastěji geografická určení původu za jmény) i jako fráze. Předložka „de“ také může určovat vztah části k celku. V studovaných textech předložka „de“ umožňuje velmi často vyjádřit umístění menší jednotky ve větší, její původ v ní či přesun z ní, a to i při obrazném významu.¹² Takto

cum Vngaria, et quicquid ex ista parte Oztraue versus Vngariam invenitur“; RBM 4, s. 169–170, č. 419 – r. 1337 – „De silva nostra Bezdenzi scilicet LX laneos, qui protenditur partim versus castrum Bezdez praedictum, et XXX laneos ex alia parte civitatis praedictae, qui protenduntur de proxima valle“; RBM 5, s. 435, č. 834 – r. 1350 – „domum suam in foro dictae civitatis, inter domos Peskonis ... ex una et Mixonis ... ex altera sitam, Bohunconi in longa platea“.

¹⁰ CDB 5/1, s. 357, č. 230 – r. 1260 – „*nemus ex altera parte Wulte in superiori parte attingens viam illam, que ducit in Helfenberch, tangens in inferiori parte rivum quendam, qui vocatur Minor Wultawitz“; RBM 4, s. 454–455, č. 1141 – r. 1342 – „*Molendinum hospitalis Glatoviensis situm circa villam Janovitz ex ista parte fluminis locatum“; RBM 5, s. 74–75, č. 130 – r. 1347 – „*Et dictum campum una cum aqua infra molendinum et supra in littore parte ex utraque in piscando“; RBM 5, s. 684, č. 1471 – r. 1353 – „*curiam meam, sitam ex alia parte pontis ante civitatem iam dictam“; RBM 4, s. 237, č. 610 – r. 1338 – „*Super limitibus agrorum ville nostre Pnyewiez circa Kutnam posite, tam ex parte ipsius ville et ciuitatis Kutne, tam ex parte Czaaslauie et agrorum predictae ville nostre, et eciam ex parte montis, qui dicitur Rus, quos limites per predictos religiosos nos dicimus occupatos“.*****

¹¹ RBM 1, s. 263–264, č. 562 – r. 1215 – „*praedictus fluvius per descensum fluens facit metam usque ad villas Lasczian ex una, et villam Bilkovice ex altera parte“; RBM 5, s. 74–75, č. 130 – r. 1347 – „*Addidimus ... unum quartale agrorum, quod continet XLII iugera. Limitaciones illorum agrorum, videlicet ex alia parte magni fossati versus Chotborz, qui agri tangunt flumen, quod dividit campum et metas Trunscheyn et hereditatem de Chotborz“.**

¹² Typy příkladů v kronikách z různých časových období: B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 28 – „*de summitate alti montis“; tamtéž, s. 74 – „*de claustro exit virgo“; Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae, ed. Josef EMLER, in: FRB 2, Pragae 1874, s. 201–237, zde s. 214 – „*lapis mirae magnitudinis de monte veniens“; tamtéž, s. 222 – „*de multis causis multis consiliis“; tamtéž, s. 230 – „*septem homines de toto exercitu“; tamtéž, s. 235 – „*accipiens crucem de sancto altari sancti Petri“; J. EMLER, Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 50 – „*quidam de suis“; tamtéž, s. 22 – „*unus de capellanis“; J. EMLER, Chronicon*******

chápaný význam se ostatně týká i zmíněných geografických přízvisek za jmény, kdy se také používá tato předložka. Člověk pocházející z určitého místa byl součástí tamní lokality i komunity.

Zatímco předložka „*ex*“ v listinách a většinou i v jiných typech textů určuje směr pohledu, resp. identifikuje stranu, z jaké se rozkládá lokalizovaná plocha, předložka „*de*“ určuje výchozí bod linie v krajině či vykonané cesty. I tady se koncemů může jednat o určení směru pohledu, nicméně zatímco v případě předložky „*ex*“ jde o popis směru od vzdáleného místa k místu pozorovatele (faktického či imaginárního), u předložky „*de*“ je to právě naopak a popisuje se směr od pozorovatele k vzdálenému místu. V systému za pomoci „*de*“ se nejprve popíše poloha pozorovatele a potom poloha místa, k němuž má upnout svůj zrak.

V narativních pramenech se předložka „*de*“ pojí takřka výhradně s názvy měst a zemí¹³ (s „*ex*“ se při tomto použití setkáváme také, ale velmi zřídka), v hraničních listinách jsou těmito výchozími body také jména sídel,¹⁴ ale často i konkrétní

Francisci (jako pozn. 3), s. 380 – „*unus de Boemis*“; tamtéž, s. 369 – „*de oculis multorum rivuli lacrimarum profluentes*“; tamtéž, s. 376 – „*plurimi de parte adversariorum*“.

¹³ Typy příkladů v kronikách z různých časových období: B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 99 – „*in auxilium de Ungaria*“; tamtéž, s. 107 – „*revocat eum de Ungaria*“; tamtéž, s. 114 – „*revocant fratrem suum Jaromir de Polonia*“; tamtéž, s. 144 – „*jamque duobus annis evolutis remeans de Polonia*“; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 140 – „*venit de Bohemia*“; tamtéž, s. 265 – „*Pragam venit de Lucemburg*“; tamtéž, s. 330 – „*in Boemiam venit de Gallia*“; tamtéž, s. 67 – „*adduxerit de Sweuia in Bohemiam*“; J. EMLER, *Vita Caroli* (jako pozn. 3), s. 340 – „*idem rex expulit de Anglia*“; tamtéž, s. 341 – „*Reversus itaque de Francia*“; tamtéž, s. 341 – „*tempore cum reversus fueram de Francia*“; tamtéž, s. 342 – „*recessit de Parma*“; tamtéž, s. 344 – „*Et transierunt de Francia in Sabaudiam et de marchionatu transierunt per Lombardiam usque in Cremonam et de Cremona usque in Parmam*“.

¹⁴ CDB 5/1, s. 673–676, č. 457 – r. 1265 – „*via et strata publica de Alta Muta versus Brunnam per dictam civitatem in Policzek*“; CDB 5/2, s. 194, č. 599 – falsum 13./14. stol. – „*scilicet inter viam, per quam itur de Sternow versus Bunowicz*“; RBM 4, s. 95, č. 245 – r. 1335 – „*omnes homines de Prachaticz foro versus Tyncz vecturas facientes ac eciam omnes homines de foris Chwalissensi et Notalicensi versus Pragam vel Chutnam*“; RBM 5, s. 74–75, č. 130 – r. 1347 – „*ad stratam publicam, qua declinatur de Lybicz*“; RBM 5, s. 81, č. 142 – r. 1347 – „*penes viam, qua transitur de Zuzelytz in eandem villam ad sinistram manum*“; RBM 5, s. 109–110, č. 198 – r. 1347 – „*et viam, qua itur de foro versus Studene usque ad rivulum, qui Jurzissczie in vulgari appellatur*“; RBM 5, s. 736–737, č. 1641 – r. 1353 – „*a semita, que ducit de Rosntal in claustrillum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow in Bastyn et abinde procedendo per nemus*“; RBM 7, s. 860, č. 1418 – r. 1363 – „*curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septemtrionem*“; RBM 7, s. 863–864, č. 1424 – r. 1363 – „*a via, qua itur de Chromnaw in villam Wedrowicz*“; Listy kláštera Zbraslavského, vyd. Ferdinand TADRA, Praha 1904, s. 63–65, č. 112 – r. 1350 – „*per viam antiquam de Gablona versus villam Iegersdorf*“; tamtéž, s. 96–98, č. 144 – r. 1357 – „*per semitam, que transit de villa Gylowicz*“.

krajinné prvky lokálního charakteru.¹⁵ Odlišování významu předložek „ex“ a „de“ je pro pochopení významu textů hraničních listin nesmírně důležité – zatímco „ex“ označuje směr, z jakého se rozkládá většinou vymezející, okolní plocha, „de“ směr, odkud a tedy kudy se táhne hraniční linie, případně odkud kam se táhne plocha vymežovaná.

Předložka „a/ab“

Třetí předložkou, která se vyskytuje v analyzovaných textech a kterou můžeme do moderní češtiny překládat výrazy „od“ nebo „z“, je latinské „a/ab“, „ab“. Tento termín situaci ještě více komplikuje. Doboví autoři jej užívají v několika typech významů a ty se do určité míry překrývají s významy předložek „ex“ a „de“. V textech listin tak především můžeme vidět, že pro termín „a/ab“ neplatí výše zmíněné rozdělení typů podle směru „od“ a „k“ pozorovateli, ani se více neužívá pro vymezení polohy či směru linie nebo plochy. S předložkou „a/ab“ se setkáváme ve všech případech. Přesto i tady najdeme oproti předchozím předložkám jisté rozdíly.

V textech listin se předložka „a/ab“ používá podobně jako „ex“ ve významu „na jedné“ nebo „druhé straně“. Připomeňme si, že „ex“ se objevuje ve spojení s neurčitými zájmeny a slovem „pars“ – taková určení místa lze překládat: „z jedné strany“ („na jedné straně“), „z druhé strany“ („na druhé straně“), „z obou stran“ („po obou stranách“). Druhou variantou je pak zmínění identifikátorů plochy v podobě jmen jejích majitelů: tyto příklady lze typově překládat: „ze strany poličského panství“ („na území, které patří Poličce“), apod. „A/ab“ autoři volili při větší konkrétnosti, detailnosti či sepětí informace s dílčí situací v terénu. Předložku najdeme v tomto významu v podstatě pouze ve spojení s určením levé či pravé strany a takové případy lze doslovně překládat „od prava“, „od leva“, volněji „plocha nalevo“, „plocha napravo“.¹⁶ Toto označení ovšem předpokládá, že pokud popisujeme majetkovou

¹⁵ RBM 4, s. 169–170, č. 419 – r. 1337 – „*praedictum, et XXX laneos ex alia parte civitatis praedictae, qui protenduntur de proxima valle, quae vulgariter obez seu vichwaid dicitur*“; RBM 5, s. 38–39, č. 77 – r. 1346 – „*primum sicut alta strata de antiquo theolonio versus heremitam tendit*“; RBM 5, s. 74–75, č. 130 – r. 1347 – „*ad flumen, quod fluit de valle, que dicitur Howolcz*“; F. TADRA, Listy (jako pozn. 14), s. 11, č. 18 – cca. r. 1310 – „*ad viam aliam, que de strata publica ducit in Sehuschowicz*“; tamtéž, s. 84–86, č. 135 – r. 1356 – „*meta directe de ipso rivulo per eandem viam publicam ascendendo*“. – Typově patrně jiný případ odráží listina RBM 4, s. 95–96, č. 245 – r. 1335 – „*Cumque eciam districtus Wodnanensis ab antiquo, prout de certo informati sumus, de flumine Blanicze usque ad flumen, qui Kunypotok dicitur, se extenderit*“ – jedná se o starší typ vymezení plochy za pomoci dvou vodních toků.

¹⁶ RBM 5, s. 109–110, č. 198 – r. 1347 – „*... et abinde procedendo per nemus dictum Brdo, alio nomine vero a dextris consistit ad castrum Strassicz*“; RBM 7, s. 668–669, č. 1108 – r. 1362

situaci kolem určité hranice a použijeme předložku „*a/ab*“, musíme stát (nebo si to minimálně představovat) na samotné hranici, abychom podobný popis vytvořili; přičemž následně totéž bude platit pro recipienty této informace, pokud jí mají správně porozumět. Svázanost imaginace s konkrétními výchozími místy v případě „*ex*“ neplatí – o ploše na druhé straně řeky lze uvažovat i z perspektivy vzdálenějšího místa než je říční koryto a pozorovatel může sledovat situaci z velkého prostorového odstupu.

K určení pravé a levé strany se v textech listin ne používá pouze předložka „*a/ab*“, ale také „*ad*“, o níž bychom předpokládali, že bude vyjadřovat opačný směr – „*k, ke*“. Pokud ovšem srovnáme jednotlivé příklady, zjistíme, že význam je naprosto stejný, ať už autor textu použil „*a/ab*“ nebo „*ad*“ – údaje jde vždy překládat „na pravé“ či „na levé straně“.¹⁷ A co víc, spojení „*a dextris*“ („*sinistris*“) a „*ad dextram*“ („*sinistram*“) se objevují současně a se stejným významem v jediném textu, což znamená, že autor mezi oběma předložkami nedělal nejmenší rozdíl.¹⁸

– „*ultra dictum fluvium a dextris procedentibus de castro nostro ducali Grecz versus civitatem nostram Oppauiam ... sunt autem agri pertinentes ad dictum allodium seu curiam siti in petiis divisim et coniunctim a monte, qui Hannbergk nuncupatur, versus septentrionem a sinistris procedentibus versus villam Stebelsdorff*“; CDB 3/1, s. 43–44, č. 43 – r. 1233 – „*Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ispo monte ad viam, que vocatur Nahaber, et per eandem viam Nahaber usque ad ryvulum Zmrytsna, qui ryvulus sicut Gyglauam influit, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ubi ryvulus Otuirna ipsum flumen influit, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum, ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna*“; RBM 5, s. 736–737, č. 1641 – r. 1353 – „*ita videlicet, quod incipiendo a semita, que ducit de Rosntal in claustrillum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow in Bastyn et abinde procedendo per nemus dictum Brdo, alio nomine vero a dextris consistit ad castrum Strassicz, pronunciauerut perpetuis debere temporibus pertinere et metas ac signa, que vulgariter hranycze dicuntur, ac alias metas in predictis silvis per ipsos positas, illesas debere perpetuo inuolabiliter permanere*“; RBM 7, s. 668–669, č. 1108 – r. 1362 – „*... super fluvio Moravice, ultra dictum fluvium a dextris procedentibus de castro nostro ducali Grecz versus civitatem nostram Oppauiam ... a monte, qui Hannbergk nuncupatur, versus septentrionem a sinistris procedentibus versus villam Stebelsdorff*“.

¹⁷ Srov. např.: RBM 7, s. 629, č. 1050 – r. 1361 – „*molendinum suum medium ante valvam, sicut itur in Novam Civitatem, a dextris situm*“; RBM 7, s. 860, č. 1418 – r. 1363 – „*curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septemtrionem*“.

¹⁸ RBM 5, s. 736–737, č. 1641 – r. 1353 – „*... de claustrillo iam dicto versus Pchow nemus predictum transeundo ad sinistram partem existit in Rosntal, quicquid vero a dextris consistit ad castrum Strassicz*“; F. TADRA, Listy (jako pozn. 14), s. 113–114, č. 160 – r. 1360 – „*valle posita inter montes sub villa Bratrzenow cum eius descensu usque ad bivium et rivulum Choczaw ex parte vallis ascendendo supra contra fluxum ipsius rivuli altis tamen montanis tam a dextris quam sinistris omissis et usque ad villam Sczechouicz positam super Multaviam nec non omnibus, que*

Spojení je totiž ve svém obsahu spjaté s „personifikací“ prostoru – váže se ke straně jedné ruky. To ostatně dokládají i spojení „*ad manum sinistram*“, apod.¹⁹ Významově je skutečně totéž, jestli plochu napravo popíší jako vše, co „vychází“ od pravé ruky, nebo vše, co k pravé ruce „přichází“. Význam zůstává stejný – „po pravé ruce“. Splývá tu tedy směr od pozorovatele se směrem k němu, ale zato přetrvává původní osobní forma vyjádření, a rozpoznání popisované plochy vyžaduje pobyt na místě v popisu (ať už faktický či mentální).²⁰

Větší spjatosti s dílčím popisovaným terénem v textech listin odpovídá i to, že předložka „*a/ab*“ byla v určitých situacích používána v podobném významu jako „*de*“ a „*a/ab*“. V těchto případech mezi nimi nelze vyzorovat žádný rozdíl. Obě se používaly jak pro vymezení plochy, tak linie při jmenování určitého bodu či jiné linie, odkud či z jehož směru se popisovaný útvar táhne. Stejně jako u „*de*“, ani u předložky „*a/ab*“ nelze vysledovat žádný rozdíl mezi popisem linie a plochy, přičemž často ani z kontextu není možné bez znalosti dané krajiny rozpoznat, zda se v textu listiny jedná o plochu nebo linii.²¹

in ipsa valle sunt ad dextram et sinistram ipsius rivuli, videlicet ipso rivulo, rubetis, pratis, ... ac littore in dicta villa Sczechouicz“.

¹⁹ RBM 7, s. 860, č. 1418 – r. 1363 – „*curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septemtrionem*“; RBM 5, s. 81, č. 142 – r. 1347 – „... *ibidem sitorum penes viam, qua transitur de Zuzelytz in eandem villam ad sinistram manum*“.

²⁰ K pravé a levé více v části o světových stranách.

²¹ **Příklady vymezení linie:** CDB 2, s. 283, č. 286 – r. 1226 – Přemysl Otakar I Doksanům – „*a vado Radowani usque ad pontem paludum, quod Moztissche dicitur, et sic ad montem, qui dicitur Ztrani ... Patrimonio suo, quod habuit in Crawar, et omni silva attinente a signis Oblless usque ad Scalca et iterum Scalca et tercium Scalca*“; CDB 3/1, s. 43–44, č. 43 – r. 1233 – Václav I. Želivi – „*Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ispo monte ad viam, que vocatur Nahaber, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum, ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna, qui ryvulus sicut Cletecsnam influit, nullius bonis interiacentibus metas ecclesie determinant*“; CDB 5/2, s. 482, č. 796 – r. 1275 – Boreš z Rýzmburka augustiniánům poustevníkům – „*Sepredictam aquam ab ipso molendino usque ad finem hereditatis nostrae*“; CDB 5/1, s. 59–61, č. 21 – r. 1254 – arbitři sporu mezi Bélou IV. a Přemyslem Otakarem II. – „*Cursu aquarum versus Muram ab eadem summitate moncium decurrencium terminus distinguente, hoc adiecto, quod si castrum Swarchumpah secundum decursum aque non cederet in partem ducatus Stirie*“; CDB 1, s. 348, č. 375 – falsum 13. století (993) – Boleslav II. zakládá Břevnov – „*montem incultum ad meridiem tendentem a bivio quodam, in quo precipiduntur morales, ad Lesce et a Lesce usque ad saxum, qui est positus in via, per quam venturum ad civitatem Pragam*“; CDB 1, s. 425–438, č. 405 – falsum pol. 13. století – Fridrich potvrzuje Kladrubům – „*partem quoque fluminis Mise a lapide medio flume sito usque ad villam, que dicitur Niniz*“; CDB 4/1, s. 278–280, č. 171 – falsum 2. pol. 13. století – Václav dává Hradisku Hejčín – „*a loco predicto, qui Pregem dicitur, fluit quidam transitus aque de Moraua inferius*

Poznatek, že předložka „*a/ab*“ byla narozdíl od „*ex*“ více spjatá s konkrétními jednotlivinami v terénu, se neomezuje pouze na texty listin. Také autoři narativních

versus claustrum ad plagam orientalem, qui dicitur vulgo Hageczka struha, super item predictum flumen Seznik fluit a quondam loco pallustri supra claustrum circa et infra usque ad pontem civitatis cum utraque ripa“; CDB 5/2, s. 244, č. 634 – r. 1271 – Vilém z Hustopečí johanitům – „Vallis Gebolfi, tendens a fluvio Marhe usque in rivum Swartza ... omnium accedente spacium silve et pascue“; CDB 5/2, s. 286, č. 657 – r. 1272 – želivský opat Gottfried dává Žatci Staňkovice – „et flumine, quod Egra vocatur, cum utraque ripa a prato, quod Pomnus vocatur, usque ad monachorum vadum“; CDB 6, s. 144, č. 90 – r. 1280 – Pražský biskup Tobiáš a hradištský opat Budiš řeší otázku Hranic mezi Kojetínem a Bezměrovem – „... a predicto cumulo usque ad alium cumulum per directum iuxta viam publicam, que ducit versus Chremsir ... et a predicto stagno, quod totum est nostri predicti abbatis, usque ad verticem dicti stagni per totum mete sunt posite et a predicto vertice ipsius stagni usque ad fluvium, qui dicitur Dyelna struha“; RBM 4, s. 396–397, č. 996 – r. 1341 – Jan věnuje Vyšehradu porosty v Heřmani – „... aqua Blanicz a ponte Hermans usque ad pontem Puchoni“; RBM 5, č. 1641, s. 736–737 – r. 1353 – Arnošt, arcibiskup, přehlíží hranice lesa, o které vznikl spor mezi ním a pány z Rožmberka – „... a semita, que ducit de Rosntal in claustrum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow in Bastyn et abinde procedendo per nemus dictum Brdo“; RBM 7, s. 893–894, č. 1311 – r. 1362 – abatyše sv. Jiří na Hradě přijímá průběh hranice na základě výroku arbitrů – „ab agro Wankonis de Wruticz incipiendo contra fossatum antiquum prati nostri monasterii predicti et a fine illius prati et fossati directe versus rotam molendini in Gelenicz terminando“; RBM 5, s. 38–39, č. 77 – r. 1346 – klášter v Teplé bratřím řeč. Tullingeriis a dědicům – „... ab eodem theolonio versus villam dictam Rayaw vadum rivuli dicti Schelm tangit“.

Příklady vymezení plochy: CDB 1, s. 414, č. 399 – falsum konec 12. století – Vladislav II. potvrzuje Litomyšli – „et silvam totam ab ortu Dezne [řeka Desná] usque ad fluvium, qui dicitur Zuratka“; CDB 3/1, s. 215, č. 174 – r. 1238 – Přemysl potvrzuje dar újezdu Semislav Doubravníku – „circuitus tam in longitudine quam in latitudine a silva domini episcopi in Zlawcob a Zlawcob usque ad silvam Gradezcensem et ab eadem silva usque terminos silve, que Brezaw nominatur, a Brezaw in Gedlaw, a Gedlaw usque in Zterylna, a Zterylna usque ad fluvium, qui Desna vulgariter nuncupatur“; CDB 5/2, s. 77, č. 526 – r. 1267 – závěť Bruna z Querfurtu – „circuitum, qui incipit ab aqua, que vocatur Zedelnicz, et habet ex una parte terminum Oderam, ex alia parte Brunswerde“; CDB 1, s. 279–280, č. 309 – r. 1185 – Fridrich Hadmaru z Kueringu – „Partem terre nostre Austrie adiacentem, Withra videlicet cum silva a fluvio Lvsnitz usque ad alium fluvium, qui dicitur Stropniz“; CDB 1, s. 396, č. 390 – falsum 13. stol. – Vladislav I. zakládá Kladruby – „Wadizlawiciz dedi circuitum a flumine Mohelnic usque ad quercum“; RBM 4, s. 312–313, č. 796 – r. 1340 – Karel kupuje vrch pro stavbu hradu – „Montem Tepenecz infra limites bonorum episcopalium prope Bielcowicz situm ... montem ipsum solum a summitate verticis vsque ad valles proximas et immediatas, circumquaque emimus“; RBM 5, s. 109–110, č. 198 – r. 1347 – Petr z Rožmberka potvrzuje donace klášteru ve Schläglu – „quelibet nemora, prata ac quequa sita a metis Bavarie usque ad flumen Multam et omnia, que intra duorum rivulorum ambitu continentur“; RBM 7, s. 863–864, č. 1424 – r. 1363 – Čeněk z Lipé dává augustiniánům z Moravského Krumlova část lesa – „partem silvae nostrae dictae Vreynewalt, quae est a via, qua itur de Chromnaw in villam Wedrowicz secundum longitudinem ipsius silvae a fine usque ad finem mensurandam et secundum latitudinem a dicta via usque ad summitatem montis dicti Utyskopel

pramenů* celkově využívají abstraktnější typy geografických identifikátorů, a v tomto ohledu v narativních textech nenajdeme rozdíl ani mezi použitím předložek „ex“ a „a/ab“. Zatímco se však *ex* může vázat ke vzdálené lokalitě, která se nijak nevztahuje k pozici pozorovatele (faktického či imaginárního) v konkrétním terénu, „a/ab“ je ve významu „k“ vázáno k místu, kde se pozorovatel nachází. To platí i pro případy, kdy nutná přítomnost pozorovatele není na první pohled vůbec zřejmá. Jeho roli může (byť zřídka) přebírat například poloha celé země, přičemž „pozorovateli“ jsou pak její obyvatelé, tedy i příjemci daného textu.²² Důležitá je přitom skutečnost, že ačkoli narativní texty vykazují u geografických popisů větší míru abstrakce a odstupu, principy používání předložky zůstávají i tady stejné jako v textech listin.

Pro obecně větší abstrakci při lokalizacích můžeme v textech narativních pramenů vysledovat širší škálu také u použití předložky „a/ab“. Aby se v situaci bylo možné vyznat, rozčlenil jsem způsoby používání předložky do řady typových skupin. Během vymezeného časového období docházelo k určitému vývoji v posunu významu „a/ab“. Nejprve uvedeme všechna typová použití s příklady, a poté se zaměříme k jejich vývoji. Jak už bylo řečeno výše, předložka „a/ab“ se vždy vázala na polohu pozorovatele v popisovaném terénu. Typy používání se tak dělí na dvě základní skupiny – popis terénu či pohybu v něm „od“ pozorovatele a „k“ pozorovateli.

inklusive“; RBM 4, s. 45–47, č. 120 – r. 1334 – vypsání lánů a dávek města Nového Bydžova – „... taliter sunt locati, videlicet, primo lanei incipientes circa Chudenicz circum civitatem jacentes usque ad Slupnam. It lanei iacentes a longitudine civitatis sive a metis, quod vulgariter dicitur: vom dem reyne, ad antiquam civitatem, et usque ad Wernherum antiquum“, atd.

Výběrové příklady, u nichž nelze z pouhého textu rozpoznat, zda se popisuje linie nebo plocha: CDB 3/1, s. 83, č. 76 – r. 1234 – markrabě Přemysl udílí Uničovu svobody i ves Střelice, její hranice – „A metis Bohemie usque ad dimidium flumen, quod Morauiz nuncupatur, et ab eodem flumine ad aliud flumen dimidium, quod Biztrize vocatur“; RBM 4, s. 169–170, č. 419 – r. 1337 – Hynek Berka z Dubé přenáší práva svého města pod Bezdězem na nové město jménem Bílá pod Bezdězem – „Dedimus etiam ipsi ciuitati et villis praemissis ac incolis eorum octo laneos liberos de silua nostra praedicta pro comunitate, quae vulgariter obecz seu vichwaid dicitur, scilicet a piscina seu prato domini Hermannii de Zuiretitz usque ad ortum Jessconis iudicis praedicti, circa molendinum situm prope ipsam civitatem“.

²² Zdánlivou výjimku pravidla nutného pozorovatele můžeme najít v Kosmově kronice, kde autor předložku a používá pro popis Bořivojova výjezdu z Polska a cesty do Srbska – logiku používání předložky „a“ si ovšem text uchovává tehdy, pokud lužické Srbsko Kosmas považoval za domácí krajinu, v protikladu ke vzdálenějšímu Polsku – B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 198 – „Ut autem audivit Borivoy, quod frater ejus junior Wladizlaus post obitum Zuatopluk regni potiretur solio, continuo descendens a Polonia, perrexit in Zribiam ad Wigbertum suum per sororem generum“. – Tomuto výkladu nasvědčuje další typ využití předložky *a/ab* Kosmou – B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 129 – „praesul Gebeardus reverteretur ab urbe Roma, procures quotquot erant sui clientes“ – použití pro význam „vrátit se odněkud domů“ znamená, že celá země může přebrat „roli pozorovatele“, která je jinak typická pro předložku *a/ab*.

Toto rozdělení je zároveň zásadním rozdílem oproti významu předložky „od“ v moderní češtině – pokud pozorovatel hraje roli v moderním česky psaném textu (a v něm to není podmínkou – narozdíl od analyzovaných středověkých textů), pohyb směřuje vždy k němu. Rozdíl významu pěkně ilustruje Kosmův popis pronásledování Svatopluka knížetem Bořivojem II., vážící se k roku 1104. Kosmas píše, že se Bořivoj neodvážil svést se Svatoplukem bitvu, protože se obával zrady vlastních mužů. Alespoň jej tedy daleko pronásledoval, a to až k pohraničnímu lesu. Kosmas ale užívá spojení „*a longe*“, tedy „zdaleka“.²³ V zásadě tomuto způsobu vyjádření bez problémů rozumíme – pokud bychom Kosmův text převedli na filmové plátno, sledovali bychom knížete na neklidném oři udělujícího pokyny svým věrným, a pak už by následoval střih a záběr na Bořivojovy bojovníky pohledem kamery umístěné na svahu prvních pohraničních vrchů, jak se ženou směrem na diváka. Logikou moderní češtiny bychom však zkratkou takový pohled na popisovaný děj vyjádřit nemohli. Podívejme se na tuto problematiku blíže. Jednotlivé příklady jsou rozděleny podle typů použití.

A. Směr od pozorovatele

	typ lokalizovaného objektu nebo cesty	typ identifikátoru nebo cíle cesty
1. ^{a)}	plocha	konkrétní bod či linie
2. ^{b)}	linie	neurčito (strana)
3. ^{c)}	linie	bod
4. ^{d)}	plocha	linie se směrovým bodem

^{a)} J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 55 – „*ipse ducatum Austriae a metis Moraviae usque ad margines Danubii*“; *Chronicon Benessii de Weitmille*, ed. Josef EMLER, in: FRB 4, Pragae 1884, s. 457–548, zde s. 517 – „*et totam terram illam comparavit et habuit ac corone regni Boemie perpetuis temporibus annexuit atque univit, a silva Boemicali usque ad muros civitatis Nurembergae*“.

^{b)} J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 30 – „*nocturno tempore a munitione claustrum clam descendere voluerunt*“; tamtéž, s. 38 – „*ad amorem sui ex regia benignitate provocat et a semita non declinans iusticie reproborum insolencias mucrone severitatis debite coangustat*“; tamtéž, s. 127 – „*Cum multiplicata essent mala in regno Bohemie et iam ab omni loco per discidium expulsa esset securitas*“; tamtéž, s. 289 – „*ab urbe confusibiliter fugerit Romana et apud Biterbium mentis ambigue maneat spe non certa*“; tamtéž, s. 114 – „*sed tamquam pulvis, quem proicit ventus a facie terre, pax sic et salus excluditur per hostiles impetus ab incolis patrie universe*“; tamtéž, s. 178 – „*Longius namque a civitate Brunnensi processionaliter*“.

²³ B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 182 – „*Prosecutus est autem eos a longe usque ad introitum silvae*“.

Lokalizace a orientace v terénu prostřednictvím určení směru „od“ v textech českého středověku

ierant Judei et primo occurrerunt venienti regi“; tamtéž, s. 212 – „*bellum indicere iussiones nec resistantibus quibuscumque ab urbane vie tramite deviare*“; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 372 – „*iudicium et iustitia exulat a patria*“; J. EMLER, *Vita Caroli* (jako pozn. 3), s. 353 – „*et fugare hostes a civitate Feltrensi*“; tamtéž, s. 353 – „*Qui audientes a civitate nocte recesserunt*“.

^{c)} B. BRETHER, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 99 – „*Caesaris ad castra clam noctu fugit ab urbe*“; tamtéž, s. 84 – „*Nec longe a praedicta urbe ventum erat ad metropolim Gnezden*“; tamtéž, s. 182 – „*venientes Boemi non longe a Ratisbona metati sunt castra juxta fluvium Reznam*“; J. EMLER, *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae* (jako pozn. 4), s. 244 – „*flumen videlicet subterfluens a Milobuz usque ad speluncam, quae vulgo Zacolnica dicitur*“; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 300 – „*episcopus Pragensis ... ab urbe Auinionensi ... ad episcopatum suum omni dignitati priori restitutus revertitur*“; tamtéž, s. 170 – „*factum est, ut in die beati Luce ewangeliste a Nurenberg exiret et versus Bohemiam procederet*“; tamtéž, s. 310 – „*Ab hac civitate versus Pomeraniam cum septingentis viris galeatis dominus rex processit et civitatem Posnaniam vallavit cum suo exercitu et obsedit*“; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 376 – „*in die beati Luce Evangeliste a Nuernberch exiret, versus Boemiam processit*“; tamtéž, s. 403 – „*ab urbe Auinionensi, scilicet a curia domini Johannis pape*“; J. EMLER, *Chronicon Benessii* (jako pozn. 24), s. 516 – „*protendens murum fortissimum cum valvis et turribus altissimis a castro Wissegrad usque in Porziecz*“.

^{d)} B. BRETHER, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 161 – „*ut ex ista parte fluminis Odrae a castro Recen usque ad urbem Glogov praeter solum Nemci oppidum, nullus habitaret hominum*“; tamtéž, s. 195 – „*devastat eam ex utraque parte fluminis Odrae, a praedicto oppido usque ad castrum Recen*“; tamtéž, s. 194 – „*dux praedictus cum suis Boemis, quicquid erat ex hac parte Vag fluminis a Trencinopoli quoad usque praedictus amnis influat Danubium*“.

B. Směr k pozorovateli

	typ lokalizovaného objektu nebo cesty	typ identifikátoru nebo východiska cesty
1. ^{e)}	určení vzdálenosti	zpravidla bod
2. ^{f)}	plocha či linie	(světová) strana
3. ^{g)}	linie	neurčené místo pobytu
4. ^{h)}	linie	konkrétní bod

^{e)} B. BRETHER, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 26 – „*non longe ab urbe, sed quasi duobus stadiis distabat*“; tamtéž, s. 47 – „*Facta est autem haec electio non longe ab urbe Praga Levigradec*“; tamtéž, s. 163 – „*quam praetereuntes non longe ab urbe in medio pernoctavimus campo*“; tamtéž, s. 211 – „*Non enim longe, sed quasi 10 stadiis distabant ab urbe*“; tamtéž, s. 182 – „*Prosecutus est autem eos a longe usque ad introitum silvae*“. V podobných případech někdy není zřejmé, zda se jedná o směr od nebo k pozorovateli – viz např.: B. BRETHER, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 20 – „*feminea excrevit audacia, ut in quadam rupe, non longe a praedicta urbe, oppidum natura loci firmum sibi construerent*“. Dále též *Annales Bohemorum Vincentii Pragensis*. Letopis Vincentia, kanovníka kostela pražského, ed. Josef EMLER, in: FRB 2, Pragae 1874, s. 407–460, zde s. 430 – „*qui super Oleam fluvium non longe a Brixia sua imperialia figi precipit tentoria*“; tamtéž, s. 434 – „*Post haec proxima die vix duobus milliaribus*“.

a Mediolano ponuntur exercitus in arma promptissimi“; tamtéž, s. 436 – „*non longe a Mediolano sua figi precipit tentoria*“; tamtéž, s. 437 – „*in abbatia Vallis Clare non longe a Mediolano cum maximo planctu sepeliuimus*“; tamtéž, s. 439 – „*non longe a porta illa inter staciones domni imperatoris et portam illam stabat*“; tamtéž, s. 441 – „*quod licet tentoria imperatoris a portis Mediolanensium satis fuerint remota Runkalie supra Padum non longe a Placentia*“; tamtéž, s. 442 – „*non longe vix per unum milliare a Bolonia in burgo ad sanctam Helenam tentoria eorum figuntur*“; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 144 – „*in Heimbach, monasterio videlicet Cruciferorum hospitalensium, quod a Spyra distat spacio duorum milliarium*“; tamtéž, s. 50 – „*in oppidum, quod Colonia dicitur, uno miliari distans a Scedlicz venire properat*“; tamtéž, s. 332 – „*Ipse enim tunc non longe a Ratispona fixerat sua castra*“; J. EMLER, *Chronicon Benessii* (jako pozn. 24), s. 501 – „*contra vallem Nebule decem miliaribus a civitate Lukana, cui nomen imposuit Mons Karoli*“.

^{f)} Sem patří vymezení strany podle světových stran, ale i prosté určení „zleva/zprava“. Více k této otázce v části o určení strany. B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 175 – „*Sepultus ... in polyandro sancti Wencezlai ecclesiae forinsecus ante portam a sinistris*“; tamtéž, s. 209 – „*fertur ut rabida tigris praedictus miles in confertissimos hostium cuneos, et eos a dextris et a sinistris obstantes*“; tamtéž, s. 115 – „*dux convocat populum et proceres in coetum, et fratribus suis a dextris et a sinistris assistentibus*“; tamtéž, s. 219 – „*ab australi plaga repente irruens super solarium ducis in urbe Wissegrad, antiquum murum et eo firmissimum funditus subvertit*“; J. EMLER, *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae* (jako pozn. 4), s. 251 – „*habens initium a dextris ab altari sancti Martini, a sinistris ab ara sancti Stephani prothomartyris usque in finem criptae*“; tamtéž – „*in capella, quae est a sinistra parte ecclesiae modo etiam a dextris et a sinistris acriter insistendo, quod proelia laudabiliter ac victoriose peregerit in capella, quae est a sinistra parte ecclesiae*“; tamtéž, s. 266 – „*modo etiam a dextris et a sinistris acriter insistendo, quod proelia laudabiliter ac victoriose peregerit*“; *Annales Gerlaci Milovicensis – Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*, ed. Josef EMLER, in: FRB 2, Pragae 1874, s. 461–520, zde s. 468 – „*Quorum via fuit per Chamb, tenentes a sinistris Ratisbonam, per ascensum Danubii usque ad civitatem Sveviae*“; J. EMLER, *Annales Bohemorum Vincentiii* (jako pozn. 28), s. 450 – „*Verumtamen, quia quidam eorum ab oriente, quidam ab occidente, quidam a desertis montibus ad hoc determinandum uocati ueniant*“; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 150 – „*Regum siquidem mense secundum illum situm fuerant a sinistris, reginarum a dextris*“; tamtéž, s. 151 – „*Michi, inquit, sessio a dextris iure competit ex antiquo*“; tamtéž, s. 130 – „*Ipsa enim in eisdem induviis in nupciarum suarum solempniis astitit ut regina, a dextris domine Margarethe, regine Romanorum, in vestitu deaurato circumdata varietate*“; tamtéž, s. 198 – „*Ihesus Christus, honore multiplici reginam prefulgidam sibi in vestitu deaurato circumamictam varietate, assistentem a dextris, videlicet sanctam ecclesiam, sponsam suam*“; tamtéž, s. 150 – „*Nam ad locum illum, qui est a latere cathedralis Spyrensis ecclesie*“; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 428 – „*Unde victus rex primo ab occidente fideles invasit, volens summi pontificis et regis Francie loca possidere*“; tamtéž, s. 429 – „*Porro victus rex primo ab occidente christianos invasi*“; J. EMLER, *Chronicon Benessii* (jako pozn. 24), s. 540 – „*Eodem tempore advertens imperator, quia castrum Pragense, in quo habebat magnum thesaurum et multiplices sanctorum reliquias, non erat firmatum et precipue a parte meridionali*“; tamtéž, s. 548 – „*que est contigua sancti Viti, incipiendo a plaga meridionali, iacent secundum ordinem: Primo Seuerus, Gebeardus, Cozmas, Meinhardus, Iohannes primus, Daniel et Fridricus. Item in secunda linea, que est contigua capelle sancte Trinitatis iacent: primo Valentinus, Iohannes secundus, Bernhardus, Nicolaus, Iohannes tercius, Thobias et Gregorius*“; J. EMLER, *Annales Bohemorum Vincentiii* (jako pozn. 28), s. 455 – „*A dextris et*

a sinistris et ante per longissima terrae spacia nullus Ungarie incola inuenitur; omnes, quo quis poterat, fugerant, in conspectu enim eius tota tremebat Ungaria“.

^{g)} B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 182 – „*Prosecutus est autem eos a longe usque ad introitum silvae“*; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 126 – „*eciam ab extremis mundi finibus esset adducenda“*; tamtéž, s. 19 – „*Que te ditavit et ab exilio revocavit Predilectorum tibi conventum monachorum“*; tamtéž, s. 75 – „*Quomodo enim non putemus artari locum unum, ad quem ab omni terrarum circumferencia populi diametraliter confluunt velut ad punctum?“*; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 441 – „*Cumque essent non longe a litoribus terre distantes, ventus validus flatu suo ipsos in navibus dissipavit“*.

^{h)} B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 129 – „*praesul Gebeardus reverteretur ab urbe Roma“*; tamtéž, s. 193 – „*rex Heinricus reverteretur soluta obsidione a civitate Possen“*; tamtéž, s. 180 – „*et quia nullus obviam sibi venit ab urbe“*; J. EMLER, *Annales Gerlaci* (jako pozn. 29), s. 474 – „*Deinde pergīt obviam Friderico a curia revertenti“*.

V tabulkách vidíme celkový přehled typů používání předložky „a/ab“ pro geografické údaje. Nyní sledujme jejich frekvenci v jednotlivých časových obdobích.

Skupinu B.4, kdy se popisuje cesta z konkrétního bodu do konkrétní pozice pozorovatele, najdeme pouze u Kosmy a v podobě jediné zmínky u Jarlocha. Ve všech případech se jedná o návrat („domů“) ze jmenovaného konkrétního místa a nutnou roli pozorovatele tu přebírají recipienti textu, tedy lidé, kteří se s autorovým pojetím domova mohou ztotožnit. Místo návratu již kronikář nepovažuje za nutné blíže určit. Mimo jiné to znamená, že pokud by text četl někdo nezúčastněný a nezapojený do správných prostorových souvislostí, bez znalosti dalších pasáží by často neporozuměl jeho obsahu (nemohl by vědět, kam se daný aktér líčeného děje vrátil).

V jiných textech se konkrétní místo návratu již takto samozřejmě nepředpokládá. Mladší autoři jednak většinou uvedou, kam se dotyčný vrátil (minimálně napíší „ke svým“ – tedy „domů“), často však zmíní i jméno sídla nebo země.²⁴ Pokud uvádí, odkud daná osoba domů přijela (většinou je to zřejmé z předchozího textu,

²⁴ J. EMLER, *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae* (jako pozn. 4), s. 240 – „*Dehinc in patriam imperator Otto revertitur“*; J. EMLER, *Annales Bohemorum Vincentii* (jako pozn. 28), s. 413 – „*Rex autem Conradus Wissegrad ueniens cum processione in die sancto pentecostes honeste suscipitur et honestissime a duce W[ladizlao] et domina Gertrude sua sorore, predicti ducis coniuge, Teuthoniam feliciter revertitur“*; tamtéž, s. 413–414 – „*cum nimia preda Bohemiam revertitur“*; tamtéž, s. 414 – „*ad proprias sedes revertitur“*; tamtéž, s. 423 – „*et voluntate domni imperatoris, in gratiam eos reciperet, feliciter in Lonbardiam revertitur“*; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 15 – „*revertitur in Saxoniam“*; tamtéž, s. 43 – „*rex Wenceslaus ad terram suam reverti disposuit“*; tamtéž, s. 50 – „*in Pragam revertitur“*; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 394 – „*Eodem anno iterum rex in vigilia beati Johannis Baptiste ad comiciam suam revertitur“*; tamtéž, s. 403 – „*ad suum revertitur episcopatum“*; J. EMLER, *Chronicon Benessii* (jako pozn. 24), s. 475 – „*et revertitur unusquisque gaudens ad propria bona“*; J. EMLER, *Vita Caroli* (jako pozn. 3), s. 360 – „*Et antequam in Boemiam reverterer“*, atd.

tudíž se informace obvykle neuvádí), nepoužijí předložku „*a/ab*“, ale „*de*“, která znamená popis z pohledu aktéra děje, nikoli recipienta textu.²⁵ Posun snad vypovídá o změněných ambicích mladších kronikářů, kteří patrně mysleli i na zahraniční čtenáře a posluchače svých děl. Také je z něho ale zřejmé pevné ukotvení Kosmovy kroniky v prostoru českého knížectví – text je neoddělitelně spjat se zemí, jejíž příběhy popisuje.

Další typovou skupinu, kterou najdeme pouze v Kosmově kronice, je A.4. Tady ale výlučnost nesouvisí přímo s volbou předložkového výrazu, ale se specifickou identifikací prostoru kolem vodního toku, kterou jsme se zabývali v části věnované předložce „*ex*“, resp. ke spojení „*ex utraque parte*“.

V textech kronikáře Kosmy a jeho pokračovatelů naopak chybí skupiny A.2 a B.3, tedy popisy cesty od pozorovatele do neurčita a z neurčita k pozorovateli. Jde o typy vyjádření, kdy je pro autora textu důležitá informace o přesunu, nikoli o jeho cíli či východisku. Absence těchto zmínek v nejstarších kronikách patrně nesouvisí s významem předložky „*a/ab*“. Najdeme v nich sice jiné formy vyjádření tohoto typu informace, ale příkladů je velmi málo.²⁶ Do textu nejstarších kronik nezapadají nikoli z důvodu formy, ale obsahu – zkonkretizování cíle a východiska cest aktérů jeho děje bylo pro starší autory velmi důležité.

Nejvíce se vymykající příklad, pro který bychom mohli vytvořit další tabulku a typovou skupinu C, najdeme v textu Petra Žitavského. Ten jako jediný použil předložku „*a/ab*“ jako geografický identifikátor v situaci bez pozorovatele v terénu pro význam „všude“ – „od východu k západu“. Příklad najdeme u popisu událostí spjatých se smrtí královny Jitky a kronikář tu chce tímto spojením vyjádřit, že sláva královny a tím poté náležitý smutek z jejího skonu zasáhl (hyperbolicky vyjádřeno) celý svět. Použitím dvou názvů světových stran se zcela vytrácí „personifikovaný“ prostor – představa je zcela abstraktní.²⁷ Je jisté, že kronikář toto úsloví mohl převzít

²⁵ J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 123 – „*de Austria egressus fuerat, in Bohemiam Chorinthianus revertitur*“; tamtéž, s. 273 – „*Post adventum Elizabeth regine Johannes, rex Boemie, iterum de Reno revertitur et Pragam ingreditur in die beati Gregorii pape*“; tamtéž, s. 334 – „*qui in die beati Dionysii martyris de curia revertitur*“; J. EMLER, *Johannis de Marignola Chronicon* (jako pozn. 3), s. 514 – „*revertente de venacione*“.

²⁶ B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 212 – „*avicula emissa de cavea fugit et repetit silvam*“; tamtéž, s. 209 – „*velut lupus qui quaerit clam ex latibulo irrumperere*“; J. EMLER, *Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae* (jako pozn. 12), s. 236 – „*de civitate fugientes*“; J. EMLER, *Annales Bohemorum Vincentiii* (jako pozn. 28), s. 413 – „*de Boemia fugam iniit*“.

²⁷ J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 78 – „*quia tam iocundas festivas et tam preclaras ab oriente usque ad occidentem festivitates incilite domine Gute regine*“.

z jiných textů, např. z Bible či Isidorových Etymologií,²⁸ nicméně pokud se s podobným významem setkáme v jiných pracích z českého prostředí, je vyjádření vždy „ukotveno“ na pevném místě v prostoru určeným východiskem (pozorovatelem).

Závěr

Při zhodnocení způsobů užívání všech tří předložek volně přeložitelných termíny „od“ nebo „z“ nutně dospějeme k závěru, že jazykové cítění autorů analyzovaných textů (nakolik tedy můžeme soudit z dostupných případů) odráží vnímání prostoru a orientaci v něm, které jsou zcela odlišné od situace v moderní češtině. Na jedné straně při popisu určité plochy či jejích hranic v terénu v textech středověkých listin splývá, jestli předložky znamenají „od/z“ nebo „na/v“. Jinými slovy – v určitých případech není bez dalšího kontextu zřejmé, zda autor píše o výchozím bodu hranice, kterou při svém popisu imaginárně prochází, nebo o směru, jakým se rozkládá vnější plocha, která k popisovanému (procházenému) území přiléhá. Na druhé straně ale studované texty ukazují, že již samotný výběr předložky určoval, zda je situace popisována z daného místa („de“, „a/ab“) nebo z určitého prostorového odstupu („ex“). To ovšem dokládá hlavní rozdíl oproti dnešnímu pojetí – lokalizace předpokládají přímý kontakt s daným terénem, jinak jim nelze porozumět.

Pokud jde o přesné vymezení hranic určité plochy, určují se její meze „zvnitřku“. Autor informace o lokalizaci, ať už fakticky nebo imaginárně, stojí na kraji vymezovaného území nebo jím prochází a popisuje jeho vnější okraje; zaznamená, „kam až“, tedy „odkud kam“ se území rozkládá. Zatímco moderní člověk identifikuje plochu území s odstupem a bezpříznakově – buďto udáním jeho výměry nebo identifikačního čísla, podle něhož lze dohledat přesný zákres na katastrální mapě, analyzované texty odrážejí nutnost znalosti daného místa a plocha se popisuje „zevnitř“ – táhne se od určitého bodu/linie „až k“ („*usque ad*“) dalšímu určitému bodu/linii.

V kombinaci s dalšími podobnými analýzami znamená výše nastíněný závěr příspěvek k porozumění prostorového vnímání středověkého člověka, které se od dnešního způsobu značně odlišovalo.

²⁸ Bar. 5,5 – „*et vide collectos filios tuos ab oriente sole usque ad okcidentem*“; ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae* XIII–XV, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Souček a Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2001, s. 115: „*Divisus est autem trifarie: e quibus una pars Asia, altera Europa, tertia Africa nuncupatur. Quas tres partes orbis veteres non aequaliter dividerunt. Nam Asia a meridie per orientem usque ad septentrionem pervenit; Europa vero a septentrione usque ad occidentem; atque inde Africa ab occidente usque ad meridiem*“.

Tomáš Klimek

Localization and orientation in the terrain by way of determining the direction “from” in texts of the Czech Middle Ages – Historical Semantics Analyzes

The article based upon Latin texts from the Czech lands written between 12th and 14th centuries deals with a concrete aspect of perception of space of that time. The author follows up to his previous studies about ways of determining proximity and determining direction and focuses on a special task of different way of determining the direction “from”. He has analyzed ways of using three prepositions for determining the direction “from” (“*ex*”, “*de*”, “*a/ab*”) in Latin texts from the Czech environment and he analyses their semantic fields and the development of these fields.

Semantic meanings among analyzed prepositions were different and although the differences were rather specific and fine, prepositions were not mutually interchangeable and their proper use was crucial for providing information about the situation in the terrain. We do not know such finest semantic aspects by expressing geographical locations or giving directions today, at least in modern Czech.

In some cases there was an important role of real or imaginary observer in the described terrain enabling proper understanding of giving information. Some prepositions were used in such a way that the information was understandable only if we thought about the view of someone who was standing at a concrete place. Using other words, some of the descriptions assumed physical contact and knowledge of the described terrain. In the same time descriptions of a terrain were done “from inside”, there was no distant view on the space in that period.